

MENTEŞE BEY AİLESİNE AİT VAKIFLARIN OSMANLILAR
ZAMANINDAKİ DURUMU
(XVI. YÜZYIL)

Mehmet ERSAN*

Menteşe Beyliği, bugünkü Muğla yöresinde. XIII. Yüzyılın II. Yansında kurulmuştur. Beyliğin kurucusu, 1261 yılında bölgeyi sahilden itibaren ele geçiren Mentеше Bey dir. Muğla, Meğri (Fethiye), Aydın (Tralles), Sultanhisar (Nyssa), Milas. Föke-Feke (Finike), Peçin, Balat, Çine'de hüküm süren Mentеше Beyliğinin toprakları I. Baycızid zamanında Osmanlı idaresine geçmiş; ancak Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından yine kendilerine iade edilmiştir. Beyliğe, II. Murad son vermiş (1424) ve toprakları Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

Yazımızın konusunu teşkil eden Mentеше Bey ailesine ait vakıflarla ilgili olarak kullandığımız defterler hakkında kısaca bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Tasnifi 166 numarada kayıtlı 1530 Yılma Ait İcmâl-Muhasebe Defteri¹, Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışının onuncu yılında düzenlenmiştir. Bu defter, tanzim şekli olarak diğer icmallerden, köylerin nüfuslarının da veriliyor olması nedeniyle ayrılmaktadır. İçerisinde Hüdavendigâr. Biga, Karasi, Samhan, Aydın, Mentеше, Teke ve Alâiye livaları mevcut olup, tıbkı basım olarak da neşredilmiştir.

2. Mentеше Beyliği evkaflıyla ilgili defterler arasında 970/1562-63 yılında tanzim edilmiş olan Mentеше Sancağı Evkaf Defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Tasnifinde 338 numarada kayıtlı olup³. Kanunî Sultan Süleyman'ın sultanlığının son döneminde kaleme alınmıştır. 148 sahifeden oluşan deflerde Mentеше Sancağının Balat, Peçin, Muğla, Tavas, Köyceğiz, Meğri, Çepni, Pümay, Mazon ve Bozöyük gibi hemen bütün kaza ve köylerde mevcut olan cami, mescit, medrese, zâviye, türbe ve çeşmelerle bunlara tahsis edilen vakıflar yer almaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bundan böyle *B.O.A.*, *TD.* 166.

² *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, (937/1530)*, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Numara 27, Ankara 1995.

³ Bundan böyle *B.O.A.*, *TD.* 338.

3. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, 569 Numarada kayıtlı defter⁴. 991(1583) yılında, tanzim edilmiştir. Defter içerisinde Peçin, Bozöyük. Muğla, Tavas, Köyceğiz, Pürnaz, Meğri ve Mazou kaza ve nahiyelerine ait vakıflar yeralmaktadır.

4. Muhtemelen 1573 yılında Sığla Sancağına dahil edilen⁵ Balat'taki vakıflara aیل Menleşe Evkaf Defterlerinde bilgi bulunmadığından, buradaki vakıflar ile ilgili olarak 1583 yılında kaleme alınan ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, 156 numarada kayıtlı bulunan Sığla Livası Defteri kullanılmıştır.

Bu defter, evvela Aydın Sancağı'ndan dört kadılığın ayrılarak. Sığla Saneağı'nın teşkil edildiğı ve o esnada henüz Menleşe Sancağından ayrılmamış bulunan Çine ve Balat kazalarının da, daha sonra ayrılarak, yeni sancağa dâhil edilmelerinin ardından yapılan tahrirlerini İçermekte olup. evahir-i Muharremü'l-haram sene 991 (14-23. 11. 1583) tarihini taşımaktadır⁷

Kaynaklarımızı teşkil eden evkaf defterlerinde Mentеше Beyliğı'nde vakıf tesis eden hanedan üyeleri olarak, Ahmed Gazi Bey. İlyas Bey, İbrahim Bey. Mclmcd Bey ve Ahmcd Bey*'in adları görölmektedir. Hanedana mensup olmakla birlikte. Beyliğın kurucusu Mentеше Bey. Mentеше Bey'in oğullan Mesud Bey, Kirman Bey ve Zervan Bey, Mesud Bey'in oğulları Orhan Bey, Selman Paşa, Selahaddin Bey, Said Bey, Yahşi Bey. İbrahim Bey, İbrahim Bey'in oğlu Musa Bey, Ahmed Bey'in oğlu Leys (Üveys) Bey ile Leys Bey'in oğlu İlyas Bey'in evkaf kaydına rastla namamıştir*. Sözü edilen bu hanedan mensuplarının imar faaliyetlerinde buldukları, bir takım eserler vücuda getirdikleri ve hayır kurumları bina etliklerine şüphe yoktur. Mesela Orhan Bey'in, Peçin'de. Hızırşah'm, Datça'da, Ahmed Ga/i Bey'in Eski Çine'de, Orhan Bey oğlu İbrahim Bey'in Muğla'da, İlyas Bey'in Balal'ta cami inşâ ettirdikleri bilinmektedir. Yine Eski Çine'de bulunan İbrahim ve Hızır Bey Türbesi ile Peçin'de bulunan Orhan Bey Türbesi Mentеше Bcylığrnc ait eserler olup evkaf kaydına rasllauamamıştır. Bu eserlere banisi İlyas Bey olan Peçin'deki Yelli (Kepez) Medrese ile Kızılhan'i ve banisi Orhan Bey oğlu İbrahim Bey olan Balat'taki Tiyatro Hanı ile Pireli Han'ı da ilave e ün ek gerekir.

XVI. Yüzyıla ait, incelediğimiz evkaf defterlerinde. Mentеше oğullarının bina ettiğı eserlerden yalnızca 2 cami. 4 medrese. 2 imaret. 1 Mevlevihâne, 3 zâviye, 1 türbe, 1 kervansaray, 1 inescîd'in vakıf kayıtları bulunmaktadır.

⁴ Bundan böyle *TKGM. KK. TD.* 569.

⁵ Feridun Emocen " Aydın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV. İstanbul 1991, s. 236.

⁵ Bundan böyle *TKGM. KK.* 156.

⁷ *TKGM. KK.* 156, vr.la.

⁸ Şecere için bkz. Remzi Duran, *Mentеше Beyliğı Mimarisi I-II (Metin, Şekil ve Resimler)*. Tztnr 1995, s. 85, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi).

Menteşe Bey Ailesine Ait Vakıfların Osmanlılar Zamanındaki Durumu
(XVI. Yüzyıl)

Bu vakıfların gelir kaynaklarını genel olarak muhtelif araziler, 2 dükkan, 5 hamam, 18 değirmen, 1 serhane, 2 harim, 200 akça nakit para, Milas ve Balat yağhanesinden yıllık 13 batman yağ, yıllık 900 akçalık zemin, 2 kıt'a hevchane ile muhtelif bağ-bahçe ve köylerin hâsılları oluşturmaktadır.

Menleşoğulları hanedan ailesinin evkafında toplam 12 köy bulunmaktadır. 1562 ve 1583 yıllarında tanzim edilen defterlere göre 614 hane, 2 mücerred, 3 iniam-hatip, 3 muhassıl, 1 salıib-i berat, 1 pir; cemaat ve reayalar da 142 hane, 9 nefer, 1 sahib-i berat, 3 imain-hatip bulunan bu köylerin, toplam hâsılı 13.771 akça olup,, bu hâsıl içerisinde başta buğday olmak üzere arpa, yulaf, çavdar ve susam gibi zirai ürünler dikkati çekmektedir.

530 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlarda, söz konusu köylerde 665 hane, 1 muhassıl, 7 gebran, 4 ortak bulunmaktadır. Cemaat ve reayalar ise 154 hane olup, toplam gelir 39.008 akça olarak gösterilmektedir.

Genel olarak verilen bu bilgilerden sonra evkaf defterlerinde yer alan kayıtların verdiği malumat ölçüsünde vakıfları tek tek ele alarak söz konusu dönemdeki durumlarını ortaya koymak mümkündür.

1 Ahmed Gazi'nin Peçirde bulunan Medrese ve İmaret ile Milas'da bulunan Camü'nü evkafı.

Peçin'de bulunan Ahmed Gazi Medresesi, Muğla ili Milas ilçesine 5 km. mesafedeki Peçin'de, kalenin güneyinde, Orhan Bey camü'nü hemen kuzeyinde⁹, 777/1375-76 yıllarında Ahmed Gazi Bey tarafından inşa ettirilmiştir¹⁰. Yine Ahmed Gazi Bey tarafından yaptırılan ve Cemaziyelahir 780 (Ekim 1378)'de tamamlanan Milas'taki Ahmed Gazi (Ulu) Cami, Hoca Bedreddin Mahallesi'nde, Balavca Deresi kenarında, bugünkü Milas Müzesi'nin karşısında bulunmaktadır¹¹.

Ahmed Gazi'nin Peçin'de bulunan ve gelir tahsis ettiği eserlerin den birisi de, kendi adım taşıyan imarettir. Ancak bu imaretin bugün kalıntısı bulunmamaktadır¹².

Söz konusu evkafın, 1530 yılında tanzim olunan defterde hasılı 65.468 . masrafi ise 56.833 akça olarak kaydedilirken¹³. 1562 yılına ait defterdeki kayıtlarda, Bozcaöyük karyesi. Peçin Ovası Reâyası cemaati ve Meğri'ye tabi Gebran cemaati ile Karaova karyesinin gelirleri yanında muhtelif araziler, 2 dükkan, 2 hamam, 1 serhane, Milas yağhanesinden yılda 6 batman olmak üzere toplam geliri 70.468, masrafi ise 54.647 akça olarak gösterilmektedir¹⁴.

9 Duran, s. 197.

10 Duran, s. 206.

11 Duran, s.139.

12 Duran, s. 285.

13 B.O.A. TD. 166, s. 492-493.

14 B.O.A. TD. 338, s. 41-46.

1583 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlara göre hasılı 73.928 akça olan evkafa Bo/öyük ve Esenilus'a tabi olan Karaova köyleri vakfedilmiştir. Aynı deftere göre evkafın masrafı 65.485 akçadır¹⁵. Bu durumda evkafın gelirlerinde bir artış gözlenmektedir.

2. Evkaf-ı İmaret ve Medresi-i İlyas bey

Balat'da. İlyas Bey Camii'ünün hemen kuzeyinde, kısmen cami ile irtibatlı olarak inşa edilmiş¹⁶ İlyas Bey medresesinin yapımına 1404'de başlanmışlar. Binanın tamamlanma tarihi kesin olarak tespit edilememekle beraber. XV. yüzyılın ilk çeyreğinde tamamlandığını söylemek mümkündür¹⁷. İlyas Bey'in Balat'taki imaretinin ise yapı kalıntıları tespit edilememektedir^{18*}.

1530 yılında tanzim edilen defterde evkafın geliri 9 köy, 1 hamam, 1 değirmen, 26 kıt'a zemin olup yıllık geliri 49.476 akça, gideri ise 35.919 akçadır¹⁹.

1562 ve 1583'de tanzim edilen defterlere göre Bafa (Mersendükapu), Karanlar (veya Murtadlar), Çukurcalı, İlisuluk, Karaviran, Amanlar ve buraya bağlı Bayramalam ve Çullahlar ile Alacalar ve ona bağlı Mandalyat, Değirmenderesi, Kızılkilise, Papazlık ve Çerçin köyleri ile Bafa köyünde 2. Çerçin köyünde 1 cemaatin gelirleri vakfedilmiştir. Ayrıca muhtelif bağ, bahçe, otlak ve çiftliklerin yanısıra kıst-ı haman, 17 değirmen. Balat yağhanesinden yılda 3 batman yağ, Varvil tuzlasından yılda 6 müdd tuz (1.800 akça). 900 akçalık zemin. 2 harım. Peçin kazasına tabi Karaca Ayıd adlı mevkide bulunan çeltik tarlasının gelirinin yarısından oluşan evkafın yıllık hâsılı 54.816 akça, gideri ise 35.919 akçadır. Ancak, 1562 ve 1583 yıllarında tanzim edilen defterlerde bulunan "Defter-i Atik'de Varvil Tuzlasından tahsis edilen yıllık 6 müd tuz ile Balat Yağhanesi"nden tahis edilen yıllık 3 batman yağın artık alınmadığı ve vakfa ait çeltik tarlasının da ekilemez duruma gelmiş olduğu" ifadeleri²⁰, vakfın gelirlerinde bir azalma olduğunu göstermektedir

3. Vakf-ı Mevlevihane-i Ahmed Gazi

Balat'la bulunan Ahmed Gazi Mevlevi hanesine, 1530 yılında tanzim edilen deftere göre. Afşar köyünün gelirleri ile 1 parça zeminden oluşan 980 akça vakfedilmiştir²¹.

1562 ve 1583 yılında tanzim edilen defterlerdeki kayıtlara göre Balata bağlı Afşar köyünün gelirleri, muhtelif bağ ve bahçe, bir değirmenden günlük 1 akça. Varvil Tuzlasından yılda 1 müd tuz olmak üzere, yıllık toplam 4.000 akçadır Ahmed Gazi zamanında Çalıcı İvaz yemiş diye kayd olunun Afşar köyünden bir hisse köhne

¹⁵ *TKGM. KK. TD.* 569, s. 1-7.

¹⁶ *Duran*, s. 214.

¹⁷ *Duran*, s. 223-224.

¹⁸ *Duran*, s. 285-286.

¹⁹ *B.O.A., TD.* 166, s. 511-512.

²⁰ *B.O.A. TD.* 338, s. 5-12; *TKGM. KK. TD.* 156, v. 75b-81b, 84a.

²¹ *B.O.A.. TD.* 166, s. 512-513.

Menteşe Bey Ailesine Ait Vakıfların Osmanlılar Zamanındaki Durunu
(XVI. Yüzyıl)

defterde kayıtlıdır²². Değirmenin harap oluşu, Varvil Tuzlası'ndan tuzun almamayı ve diğer gelirlerin tahsil edilemeyişi sebebiyle gelirlerin azaldığı anlaşılmaktadır.

4. Vakf-ı Cami-i İbrahim bey

Balal'da, antik Milet tiyatrosunun doğusunda, İbrahim Bey Hamamı'nın hemen yakınında bulunan Cami. İbrahim Bey'in. Mentеше Beyliğinin başında "Ulu Bey" olarak bulunduğu 1337-1358 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır".

1530 yılında tanzim edilen defterde, vakfin hasılı 52 dönüm arazinin geliri olan 810 akça olarak gösterilirken²⁴, 1562 ve 1583 yıllarında tanzim edilen defterlerde muhtelif bağ-bahçe ve 2 değirmen (değirmenlerden biri harap), keşti-i Kayyelü, 2 kıf a hevehânenin gelirinden oluşan yıllık 4,080 akça kayıtlıdır²⁵.

5. Vakf-ı Zâviye-i İlyas Bey

Milas civarında bulunan zaviyeye İlyas Bey, 1562 yılında tanzim edilen deftere göre muhtelif araziler, Milas yağ hanesinden iki batman yağ olmak üzere yıllık 200 akçalık gelir tahsis etmiştir²⁶. Vakfin gelirinde 1530 ve 1583 yılında tanzim edilen defterlerdeki kayıtlara göre bir değişiklik görülmemektedir²⁷. 1583'deki defterde Hamza adlı bir şahsın tasarrufunda olduğu kayıtlıdır²⁸.

6. Vakf-ı Zâviye-i İlyas Bey

1530 yılında tanzim edilen defterde vakfin gelirleri 1 çiftlik, 1 değirmen, 1 parça zeminden oluşan 1.200 akça²⁹ iken, 1562 yılında tanzim edilen defterde 1 çiftlik, 3.5 müdlük yer, 1 değirmenin gelirlerinden oluşan yıllık 1.720 akçaya ulaştığı görülmektedir³⁰, 1583 yılında tanzim edilen defterde, Cafer b. Turali tasarrufunda bulunan vakfin gelirinde bir değişiklik yoktur³¹.

7. Vakf-ı Türbe-i Mentеше Bey

Fethiye'de Akıncı İlkokulu "mm hemen yakınında. Tekke Gül Camü'nin doğusunda bulunan³² Mentеше Bey Türbesi, Ahmed Gazi Bey tarafından Meğri'de XIV. yüzyılın ikinci yarısında, 1360-1391 yılları arasında yaptırılan medreseyle aynı dönemde inşa edilmiş olmalıdır³³.

²² B.O.A. TD. 338, s. 13-14.; TKGM. KK. TD. 156. v. 81b-82a.

²⁴ Duran, s. 128.

²⁵ B.O.A. TD. 166, s. 513.

²⁶ B.O.A. TD. 338, s. 15; TKGM. KK. TD. 156, v. 82b.

²⁷ B.O.A. TD. 338, s. 59.

²⁸ BOA. TD. 166, s. 520; TKGM. KK. TD. 569, s. 20.

²⁹ TKGM. KK. TD. 569, s. 20.

³⁰ B.O.A., TD. 166, s. 550.

³¹ B.O.A. TD. 338, s. 115.

³² TKGM. KK. TD. 569, s. 72.

³³ Duran, s. 179.

³⁴ Duran, *. 182-183.

Menteşe Bey türbesine, 1530³⁴ ve 1562 yıllarında tanzim edilen defterlere göre toplam geliri 400 akça olan 5.5 müdlük 17 pare yer vakfedilmiş olup, Hamza Fakih tasarrufunda bulunmaktadır³⁵. 1583 yılında tanzim edilen defterde vakfın gelirinde bir değişiklik görülüyor³⁶.

8. Vakf-ı Medrese-i Ahmed Gazi

Yeri tespit edilememiştir. Ancak, Fethiye (Meğri)'de Mentese Bey Türbesinin güneyinde, türbeye bitişik eski duvar kalıntıları tespit edilen bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Fethiye'de bundan daha eskiye giden bir yapı veya kalıntısı bulunmadığından bu kalıntıum bu medreseye ait olduğu düşünülebilir³⁷.

Meğri nahiyesinde bulunan medreseye, 1530 yılında tanzim edilen deftere göre toplam geliri 3.500 akça olan araziler tahsis edilmiş³⁸, 1562 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlara göre ise toplam geliri 5,500 akça olan ve çeltik ile meyve bahçelerinden oluşan muhtelif araziler vakfedilmiştir³⁹. 1583 yılında tanzim edilen defterde de yıllık gelir 5.450 akça olarak gösterilmektedir⁴⁰.

9. Vakf-ı Kervansaray-ı Mehmed Bey

Meğri nahiyesine bağlı Alıhora köyünde bulunan kervansarayın vakıf kaydına, 1530 yılında tanzim edilen defterde rastlayamadık. 1562 yılında tanzim edilen defterde 200 akça nakit vakfedildiği⁴¹ ve 1583 yılında tanzim edilen defterde de aynı değer mevcut olduğu görülmektedir⁴².

10. Vakf-ı Medrese-i İlyas Bey

Peçin'de, Mentese Beyliği yerleşimini güneyden çevreleyen büyük surların dışında, merkeze yaklaşık 1.5 km. mesafede bulunan⁴³ medresenin inşa tarihine ışık tutacak yazılı bir belge mevcut değildir⁴⁴. Ancak yapının XIV. yüzyılın ortalarına tarihlenmesi uygun görülüyor⁴⁵.

1530 yılında tanzim edilen defterde vakfın gelirleri muhtelif arazi ve Muğla'da bulunan 1 değirmenin gelirlerinden oluşan toplam 4.500 akça iken⁴⁶, 1562 yılında

³⁴ B. O.A., TD.1 66. s. 570.

³⁵ B.O.A. TD. 338, s. 130.

³⁶ TKGM. KK. TD. 569, s. 89.

³⁷ Duran, s. 286.

³⁸ B.O.A., TD. 166, s. 569.

³⁹ B.O.A. TD. 338, s. 126.

⁴⁰ TKCM. KK. TD. 569, s. 85.

⁴¹ B.O.A. TD. 338, s. 139.

⁴² TKGM. KK. TD. 569, s. 98.

⁴³ Duran. s. 208.

⁴⁴ Duran. s. 211.

⁴⁵ Duran. s. 213.

⁴⁶ B.O.A., TD. 166. s. 495.

Menteşe Bev Ailesine Ait Vakıfların Osmanlılar Zamanındaki Durumu
(XVI. Yüzyıl)

tanzim edilen deftere göre, yıllık geliri 1500 akça olan 4.5 çiftlik yeri, Muğla'da 1 hamamın gelirlerinden oluşan 4.125 akçadır⁴⁷. 1583 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlarda da 4.125 akça olarak görülmektedir⁴⁸.

11. Vakf-ı Zâviye-i Mehmed Bey

Nefs-i Leyne'deki Bozöyük nahiyesinde bulunan zâviye'ye, 1530 ve 1562 yılında tanzim edilen defterlere göre hasılı 400 akça olan arazi ve zeytinlik vakfedilmiştir⁴⁹. 1583 yılında tanzim edilen deftere göre yine hasılı 400 akça olan 6 pare yer, 1 bağçe, toplamı 1.5 çiftlik miktarı yer vakfedil mistir Talib oğlu Salih tasarrufunda dır⁵⁰.

12. Vakf-ı Mescid-i AhmedBey

Peçin'de bulunan mescide, 1562 yılında tanzim edilen defterdeki kayıtlara göre Acısu (Aytemur) köyü ile muhtelif arazi, bağ-bahçe vakfedilmiştir. Toplam gelir olarak 3.550, masraf ise 2.880 akça kaydedilmiştir⁵¹. 1530 ve 1583 yılında tanzim edilen defterlerde de verilen değerler aynıdır^{*1 2}.

Sonuç olarak toplam geliri 149.459 akçaya ulaşan söz konusu vakıfların gelirlerinden en fazla payın medrese, imaret ve camilere (138.989 akça) tahsis edildiği görülmektedir. Bunları 4.000 akça ile mevlevihâne, 2.320 akça ile zaviye, 3.550 akça ile mescid, 400 akça ile türbe ve 200 akça ile kervansaray takip etmektedir. Bununla birlikte, tahsis edilen bu gelirlerin bir kısmı artık tahsil edilemediği İçin XVI. yüzyılda vakıf gelirlerinde bir azalma olduğu gözlenmekte ve vakıf tesis edilen binalarında harap olduğu görülmektedir. Bu durum hemen aynı bölgede bulunan Aydınioğulları Beyliği ile mukayese olunduğunda bir benzerlik arzettiği de görülür⁵³

⁴⁷ BOA. TD. 338, s. 53.

^{*8} TKGM. KK. TD. 569, s. 14.

⁴⁹ B.O.A. TD. 338, s. 70.

⁵⁰ TKGM. KK. TD. 569, s. 34.

⁵¹ B.O.A. TD. 338, s. 48.

⁵² B.O.A., TD. 166, s. 493; TKGM. KK. TD. 569, s. 9.

⁵ⁱ Mehmet Ersan " Aydınioğulları Ailesine Ait Vakıfların XV-XVI. Yüzyıllardaki Durumu" CİEPO XBT da sunulan tebliğ.